

QO'QON XONLIGADAGI TA'LIM TIZIMINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ibraximov Barotjon Botirovich

Namangan davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Email: ibarotjon2404@gmail.com.

OrcID: <https://orcid.org/0009-0007-8946-7633>

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotning maqsadi Qo'qon xonligidagi ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishdir. Tadqiqot jarayonida tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlardan foydalanilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, Qo'qon xonligida madrasalar va maktablar muhim ta'lim muassasalari bo'lib, ular diniy va ilmiy bilimlarni rivojlantirishga xizmat qilgan. Shuningdek, qizlar ta'limi ham e'tiborga olinishi zarur edi, chunki bu davrda qizlar uchun alohida maktablar tashkil etilgan. Xulosa qilib aytganda, Qo'qon xonligidagi ta'lim tizimi o'z zamonasida muhim rol o'ynagan va yosh avlodning ma'rifatini oshirishga xizmat qilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, ma'rifat, fan, maorif, maktab, madrasa, o'quv dasturi, mudarris

ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В КОКАНСКОМ ХАНСТВЕ

Аннотация: Цель данного исследования заключается в изучении особенностей образовательной системы Кокандского ханства. В процессе исследования использовались исторические источники и научная литература. Результаты показывают, что медресе и школы в Кокандском ханстве были важными образовательными учреждениями, способствующими развитию религиозных и научных знаний. Также следует отметить, что образование для девушек имело значение, так как в это время были организованы специальные школы для девочек. В заключение можно сказать, что образовательная система Кокандского ханства играла важную роль в своем времени и способствовала повышению уровня просвещения молодежи.

Ключевые слова: образование, просвещение, наука, просвещение, школа, медресе, учебная программа, учителя

CHARACTERISTICS OF THE EDUCATION SYSTEM IN THE KOKON KHANATE

Annotation: The aim of this research is to explore the unique characteristics of the education system in the Kokand Khanate. Historical sources and scholarly literature were utilized during the research process. The results indicate that madrasas and schools served as significant educational institutions in the Kokand Khanate, facilitating the development of religious and scientific knowledge. Additionally, it is essential to recognize the importance of girls' education, as special schools for girls were established during this period. In conclusion,

the education system of the Kokand Khanate played a crucial role in its time and contributed to the enlightenment of the younger generation.

Keywords: *education, enlightenment, science, education, school, madrasa, curriculum, mudarris*

KIRISH

O'rta Osiyodagi har uchala xonlikda ham ruhoniylar qozikalon sifatida barcha sud ishlarini o'z qo'llari ostida markazlashtirib olganlar. Qozikalonlarni amir va xonlar tayinlar edilar. Ma'rifat, fan va maorifda ham Islom mafkurasi asosiy va yetakchi yo'nalish bo'lib xizmat qilgan.

XVI-XIX asrning birinchi yarmida O'rta Osiyodagi har ucha-la amirlik va xonliklarning madaniy taraqqiyotiga xos bo'lgan umumiy o'xshashliklar diqqatga loyiqdir. Bu o'xshashliklarning sabablari ham bir-biriga juda o'xshashdirlar. **Birinchidan**, O'rta Osiyo hududi davlatlari XV asrlarda madaniy taraqqiyotda dunyoda eng yetakchi o'rinlarda turgan bo'lsa, XVI-XVII asr-lardan e'tiboran bu hududda tushkunlik boshlanadi. **Ikkinchidan**, har uchala davlat birliklari o'zlari alohida mustaqil faoliyat ko'rsatsalarda davlat idora ishlari o'zbek va fors tilida olib bori-lardi. Buxoroda fors, Qo'qonda fors-o'zbek, Xivada o'zbek tili rasman davlat tili bo'lib hisoblanardi. Turmushda, adabiy ijodda o'zbek va fors tillari keng qo'llanilar edi. **Uchinchidan**, an'anaga ko'ra fanda, adabiyot va maktabda arab va fors tilining obro'si saqlanib qolgandi.

Buxoro amirligi, Qo'qon va Xiva xonliklarida xalq ta'limining tuzilishi va faoliyati deyarli bir xil bo'lgan. Ularda madrasalar, maktablar va qoriqxonalar mavjud edi. Madrasalar musulmon oliy o'quv yurtlari hisoblangan. Maktablar masjidlar qoshida va xususiy uylarda tashkil etilgan. Xonlar o'rtasida xonzoda va zodagonlarning bolalarini o'qitish uchun maxsus maktab bor edi. Masalan, «Ansob as-solatin va tavorixi al-havoqin» nom-li asarda yozilishcha, «Musulmonqul mingboshining buyrug'i bilan yosh Xudoyorxon va qipchoqlar bolalarini o'qitish uchun o'rdada maktab qurilib, unga maktabdor etib Mullo So-diq tayinlangan» [1,78].

Lekin bu maktab hozir Qo'qonda mavjud bo'lgan Xudoyorxon o'rdasida emas, balki 1845-yilda bo'lgan xon o'rdasida joy-lashgan edi. Keyinchalik bu o'rda buzilib ketgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Odatda, maktablarda asosan o'qish va yozish, arifmetika va adabiyot o'qitilar edi. Qorixonalarda esa asosan ko'zi ojizlar o'qib, Qur'on, doston va she'r-u g'azallar yodlar edilar. Maktablar qizlar uchun alohida, o'g'il bolalar uchun alohida bo'lgan. Masalan, mashhur shoira Dilshod Qo'qonda maktab ochgan. U o'zining maktabdorlik faoliyati haqida bunday deb yozgan edi: «Me-ning suhbatdoshlarim va dugonalarim aqlli qizlar va iste'dodli shoiralar edi. Ellik bir yil davomida men maktabdorlik qildim va yiliga o'rtacha 20 tadan 30 tagacha o'quvchilarim bo'lib, sakkiz yuz to'qsonta qizlarning savodini chiqardim, bulardan deyarli chorak qismi she'riyatga qobiliyatli bo'lib, shoira va o'z davrining aqlli va dono odamlari edi» [2,301].

Qo'qon shahrida boshqa shaharlarga nisbatan maktablar soni ko'proq bo'lgan. Bu esa qo'qonliklarning aksariyat ko'pchiligi savodli bo'lib, o'qish va yozishga usta bo'lganligidan dalolat beradi.

O'qituvchilar o'z uylarida ochgan xususiy maktablaridan tash-qari barcha o'quv yurtlari, turli shaxs va tashkilotlar tomonidan xayriya qilingan vaqflardan tushadigan daromad hisobiga ishlar edi. Ularning odatida masjidlar birinchi o'rinda turardi, chunki deyarli barcha masjidlarda maktablar ochilgan.

1841-yilgi ma'lumotlarga qaraganda, Qo'qon shahridagi xonning asosiy madrasasida 1000 ta mulla o'qigan. Bu madrasani ikkita bosh mudarris boshqargan: Eshon Mavloniy va Mahzumi Buxoriy. Bular hurmatli insonlar bo'lib, katta ilmga ega edilar.

Madrasalar Qo'qon xonligining boshqa shaharlarida ham bor edi, ammo ular Qo'qondagidek salobatli va katta emasdi. O'qishni bitirganlarning ayrimlari bilimini takomillashtirish va oshirish uchun Buxoro va Samarqand madrasalariga ham borib o'qishardi.

Har bir maktabdor domlaning ham o'zicha o'qitish usul-lari bo'lgan. Ularning ba'zilari bolalarning yosh xususiyat-lariga alohida e'tibor bergan holda kichik yoshdagi o'quvchilarga husnixat va og'zaki hisobni o'rgatsa, katta yoshdagi o'quvchilarga esa Qur'onning oyat va suralaridan tashqari fors, arab, turkiy tillarda yozilgan o'nlab hayotiy kitoblarni ham o'qishni o'rgatar edi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Demak, dastlabki boshlang'ich ta'limdan so'ng Qur'on xatm qilinib, «Chor kitob», keyin esa «So'fi Olloyor» ibtido qilingan. So'ngra «Kalila v a Dimna», «Qobusnoma» singari donishmandlik ruhidagi kitoblar o'qitilgan. O'quvchilarga «Odobnoma» dasturlari asosida dars berilgan. Xalq og'zida yurgan axloqiy, falsafiy ruhdagi maqollar, masallar, majmualar, rivoyatlar, hikoyatlardan esa tarbiya vositasi sifatida foydalanilgan.

Madrasalarda o'quv dasturi asosan uch bosqichda: bosh-lang'ich (adno), o'rta (avsat) va yuqori (a'lo) bosqichlarda olib borilib, unda uchta til (arab, fors va turkiy) mukammal o'rgatilgan. Madrasalarda Qur'on ilmi (o'qish usullari, qiroat, tavsif), fiqh (shariat qonunlari), xandasa, ilmi nujum, axloq, falsafa, mantiq, adabiyot, jo'g'rofiya, tarix, tabobat fanlari o'qitilgan. Talabalar arab va fors tillari orqali Fariduddin Attorning «Mantiq ut-tayr», Hofiz Sheroziy devoni, Mirzo Abdulqodir Bedil devoni, Mir Alisher Navoiyning «Chor devon»i, Fuzuliy g'azaliyoti hamda sharqda milliy ta'lim sohasida darslik va qo'llanma sifatida foydalanib kelinayotgan «Maslak ul-muttaqin», «Avvali ilm», «Mu'zi Vazanjoniy», «Avomil», «Harakat», «Qofiya», «Sharqi muloyi Jomiy», «Risolai Shamsiya» kabi risolalar bilan tanishish imkoniga ham ega bo'lganlar. Bu esa madrasalarda ta'lim jarayonida badiiy adabiyotning mumtoz namunalari keng o'rin o'lgim, dunyoni, tafakkurni shakllantirish borasida badiiy asarlarga alohida ahamiyat berilganligini ko'rsatadi.

Madrasalarda bilim olish mumkinligi, bu yerda ham diniy, ham dunyoviy fanlar bo'yicha dunyoga tanilgan «Марты», olimlar bor bo'lganligi uchun ham Turkistonda turli mamlakatlardan ko'plab talabalar kelib o'qiganlar[3,5-6].

Qo'qon xonlari davrida turli mansablarda xizmat qilgan Muhiddinxo'ja 1861-yili Qo'qondagi madrasalardan birida o'qigan. Keyinchalik u N.Likoshinga so'zlab berganligiga qara-ganda, mudarrislar talabalarning madrasadan tashqariga chiqib maishat qilganlarini yoqtirmagan. Talabalar vaqtlarini ertalabdan kechgacha domlalarining tushuntirishlarini eshitib, kitob o'qish va hattotlik mashqlari bilan o'tkazardilar.

XULOSA

Payshanba kunlari domlalar uylariga ketganlar, talabalar esa bo'sh vaqtlarini o'yinlar biten band etganlar. Juma kunlari o'qish bo'lmagan. Talabalar ba'zan bozorga borib maddohlarning hiko-ya va diniy rivoyatlarini eshitar edilar. Talabalarning ko'pchiligi esa Qo'qon xoni boradigan va olimlar yig'iladigan Jome' masjidiga borishni orzu qilganlar. Bu yerda jurim namozidan ke-yin olimlar biten birgalikda Qur'on va shariat haqida munozara-lar o'tkazilgan. Bunda ko'pteb mashhur din arboblari, olimlar, yosh mutaxassislar ham madaniyat taraqqiyotida biroz tushkun-lik yuz bergan bo'lsada, ajdodlarimiz: falsafa, tabiiy fanlar, tibbiyotshunoslik, jo'g'rofiya, tarix, badiiy ijod va adabiyotning barcha sohalarida qalam tebratdilar.

Xulosa qilib aytganda, Qo'qon xonligidagi ta'lim tizimi o'z zamonasida muhim rol o'ynagan va yosh avlodning ma'rifatini oshirishga xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami, 8-jild. **Tarixi anbiyo va hukamo** ...T. Fan. 2000, 78-bet.
2. Мухтаров А. "Дильшод и ее место в истории общественной мысли таджикского народа в XIXв. - начале XXвв. Душанбе, Дониш, 1969. 370 стр.
3. Юлдошев Ж., Хасанов С. Жадид тарбияшунослиги асослари. Т. Ўқитувчи, 1994. 5-6-бетлар.